

Onderzoek naar taalgebruik bij minderheden in Brussel

RUDI JANSSENS

De Brusselse taalsituatie is het onderwerp van vele studies. Deze richten zich echter bijna exclusief op de relatie tussen Franstaligen en Vlamingen, en minderheden komen hierbij slechts sporadisch aan bod of worden gemakkelijks als Franstaligen beschouwd. Ook de Brusselse minderheden zijn al dikwijls bestudeerd, doch in deze studies wordt dan weer het taalgebruik stiefmoederlijk behandeld. De ruggengraat van deze bijdrage wordt gevormd door twee studies die hieraan wel aandacht hebben geschonken: een minderhedenonderzoek dat wat uitvoeriger bij taal blijft stilstaan (Swyngedouw e.a., 1999) en een taalstudie waarin ook minderheidsgroepen worden belicht (Janssens, 2001). Achtereenvolgens worden enkele aspecten van de context van taal- en minderhedenonderzoek aangekaart, gaan we in op de afbakening van de onderzoeksgroep en lichten we een aantal belangrijke bevindingen toe.

1. Reflecties over taal- en minderhedenonderzoek in Brussel

Minderheden kan men op basis van verschillende criteria afbakenen: nationaliteit, geboorteland, etniciteit, godsdienst, zelfidentificatie, taal, ... Taalsociologisch is 'minderheid' in de Brusselse context een relatief begrip. Enerzijds kunnen, met uitzondering van de 50% Brusselaars die in een eentalig Franstalig gezin opgroeide, alle andere Brusselaars op één of andere manier als leden van een 'taalminderheid' worden beschouwd. Anderzijds kunnen inwoners die men traditioneel tot de 'minderheden' rekent een taal aanleren die perspectieven tot opwaartse sociale mobiliteit biedt. Zo leren historische analyses van het Brusselse taallandschap (zie o.a. De Metsenaere & Witte, 1990) ons hoe de Vlamingen via het gebruik van het Frans hun minderheidsstatus trachtten te ontstijgen. Taalgebruik is dus zowel een criterium om minderheidsgroepen te definiëren als een manier om zich met de meerderheid te identificeren.

Wetenschappelijke analyses van taalgebruik bij minderheden situeren zich op twee onderzoekspistes. Een eerste richt zich op de analyse van de taalrijkdom van een bepaalde groep: taalkennis, processen van taalkeuzes, het taalgebruik in gegeven omstandigheden... Een tweede piste concentreert zich op de relatie tussen taal

3.1. Taalkennis

Een essentiële voorwaarde om zich in het Brussels maatschappelijke leven te integreren is de kennis van één van beide officiële talen en dan vooral van het Frans als lingua franca. Meestal wordt via zelfrapportage naar de taalkennis gepeild en is dit de enige linguïstische variabele die in minderhedenonderzoek opduikt.

Onderstaande cijfers hebben betrekking op de verbale kennis van het Frans, het Nederlands en het Engels, dat binnen een aantal taaldomeinen in de Brusselse samenleving een prominente plaats heeft verworven. De resultaten van de peiling lopen in beide geciteerde onderzoeken parallel zodat we ons hier beperken tot de meer gedetailleerde surveygegevens.

Op basis hiervan beweert 82,6% van de Marokkanen, 71,2% van de Turken, 97,3% van de Zuid-Europeanen en 80,5% van de Noord-Europeanen goed tot uitstekend Frans te spreken. Hiernaast spreekt 4,5% van de Turken, 8,5% van de Marokkanen, 9,3% van de Zuid-Europeanen en 19,5% van de Noord-Europeanen eveneens goed tot uitstekend Nederlands. Het Engels wordt door 12,9% van de Marokkanen, 6,9% van de Turken, 30,3% van de Zuid-Europeanen en 89,7% van de Noord-Europeanen goed tot uitstekend gesproken. De kennis van het Nederlands en het Frans stijgt evenredig met de duur van het verblijf in België, al boeten beide talen bij de jongeren aan populariteit in en scoren de Turken significant lager dan de rest. De kennis van het Engels stijgt met de scholingsgraad en is hoger bij de jongere dan de oudere generatie. Ook hier ligt de taalkennis van de Turken het laagst.

3.2. Intergenerationele taaloverdracht

De evolutie van de thuistaal, het taaldomein dat het meest resistent is aan externe invloed (Louckx, 1982), geeft een duidelijke indicatie van de houding ten aanzien van de eigen en de gastcultuur. We vergelijken hiertoe het taalgebruik met de ouders binnen het gezin waarin men opgroeide met de taalkeuzes die men binnen het huidige gezin in conversaties met de partner en de kinderen maakt.

3.2.1. *De Marokkaanse Brusselaars*

De Marokkanen die effectief de transitie van Marokko naar België maakten komen uit gezinnen waar veelal enkel Arabisch of Berbers werd gesproken. Bij de Marokkanen, geboren in Brussel, duikt in de helft van de gezinnen Frans als thuistaal op, al is dit meestal in combinatie met Berbers of Arabisch. Slechts 5% groeide op in een Franstalig Marokkaans gezin. Bij de geïmmigreerden die Berbers spreken of Berbers en Arabisch combineren, wordt het Frans veel moeilijker als tweede gezinstaal aanvaard dan bij de Arabischsprekenden.

Na migratie is partnerkeuze een tweede scharniermoment waarop men een taalkeuze moet maken. De partners van de Marokkaanse Brusselaars komen voor bijna 70% uit eentalig Arabischsprekende gezinnen. Toch is hierin een dalende trend merkbaar en zien we bij de jongste generatie een stijging van partners uit Franstalige gezinnen. Taal is echter geen determinerende factor in de partnerkeuze, wel het feit tot de Marokkaanse gemeenschap te behoren. Toch blijft de taal van het land

van oorsprong prominent aanwezig binnen deze gezinnen. Als enige thuistaal neemt ze af, 76,2% van de Marokkaanse Brusselaars is geboren in een gezin waar enkel Marokkaans of Berbers werd gesproken, 46% spreekt uitsluitend Marokkaans of Berbers met zijn of haar partner en in 21,1% van de nieuw gevormde gezinnen met kinderen wordt eveneens exclusief één van deze talen gesproken. Hiertegenover staat een stijging van de combinatie Frans met Arabisch of Berbers: van 22,5% in het gezin waarin men opgroeide naar 38,7% na de partnerkeuze tot 67,2% in gezinnen met kinderen. De komst van kinderen in het gezin is cruciaal op taalgebied. Waar het merendeel van de partners één taal verkiest in hun onderlinge communicatie, doet de komst van kinderen hen overschakelen naar een tweetalige gezinscultuur. Uiteindelijk blijft 88,5% van de nieuwgevormde gezinnen van Brusselse Marokkanen het Arabisch en/of Berbers gebruiken binnen het gezin.

3.2.2. *De Turkse Brusselaars*

Bij de Turken, al dan niet geboren in België, blijft het Turks (of bij sommigen het Koerdisch) de belangrijkste taal. In de nieuwgevormde gezinnen in Brussel blijven de partners deze taal gebruiken, en kiest slechts een klein aantal voor het Frans. Krijgt het gezin kinderen, dan wordt ofwel het Turks ofwel beide talen gebruikt. Voor de kinderen wordt het Frans wel belangrijker, en omwille van het feit dat sommigen in het Nederlandstalig onderwijs zitten, speelt in de onderlinge conversaties tussen de kinderen ook deze taal een beperkte rol.

Binnen de Turkse gemeenschap blijft het belangrijk een partner te kiezen uit het thuisland. Zo'n 40% van de Turkse Brusselaars kwam na 1980 om die reden vanuit Turkije naar Brussel. Bij deze niet-onbelangrijke groep, die in Turkije opgroeide en schoolliep, blijft het Turks vaak de enige taal. Ze zijn niet alleen meer geneigd met hun kinderen Turks te spreken, ook onderling en met vrienden spreken deze kinderen meer Turks.

De taalverschuiving bij de Turken is vergelijkbaar met deze bij de Marokkanen. Hoewel het proces verschillend verloopt en met de partner significant meer Turks wordt gesproken dan de Marokkanen Arabisch, is de evolutie gelijklopend. Voor beide migrantengroepen blijft de taal van het land van oorsprong erg belangrijk en het overschakelen naar het Frans gebeurt slechts in heel beperkte mate, ook bij diegenen die in Brussel geboren en getogen zijn. Dit wijst er op dat voor zowel Turken als Marokkanen vooral de lokale migrantengemeenschappen als referentiepunt gelden. In de Turkse gemeenschap blijft de taal nog beter bewaard dan in de Marokkaanse. Van de Turkse Brusselaars is 77,9% geboren in een gezin waar men uitsluitend Turks of Koerdisch sprak, spreekt 72,1% met zijn of haar partner in Brussel uitsluitend Turks en in 33,3% van de nieuwgevormde gezinnen met kinderen wordt eveneens alleen Turks gesproken. Waar 100% van de Brusselse Turken in een gezin opgroeide waar Turks (of Koerdisch) als één van de gezinstalen werd gebruikt wordt deze taal ook nu nog in 96% van de nieuwgevormde gezinnen met kinderen gesproken.

3.2.3. *De Europese Brusselaars*

Onder Zuid-Europeanen treffen we zowel 'oudere' migranten en hun nazaten aan met een lagere scholingsgraad, die de Turken en Marokkanen als 'gastarbeiders'

voorafgingen, als hoger opgeleiden die in internationale instellingen of bedrijven tewerkgesteld zijn. Bij beiden blijft de taal van het moederland in Brussel een belangrijke rol spelen in familieverband. Zo zien we dat diegenen die in België zijn geboren meer Frans spreken met de partner, doch met de kinderen opnieuw de taal van het land van oorsprong gaan spreken. De kinderen onderling gebruiken overwegend Frans alhoewel ook het Nederlands via de school in beperkte mate binnendringt in de conversaties met hun vrienden. Van de recent geïmmigreerden geniet een aantal kinderen onderwijs in de taal van het land van oorsprong. Dit hangt samen met het mobiele karakter van de tewerkstelling van één van beide ouders en de hogere sociale status die duur privé-onderwijs toelaat in eigen, Europese of internationale scholen.

Ook bij deze groep onderkennen we een evolutie die vergelijkbaar is met die bij Marokkanen en Turken: waar de partners uit nieuwgevormde gezinnen veelal voor één gezin taal opteren, wordt met de komst van kinderen ook een andere taal in het gezin geïntroduceerd, en de keuze voor het Frans als enige gezin taal neemt af (van 40,6% tussen de partners naar 15,2% in gezinnen met kinderen). Tenslotte blijft ook de taal van het land van oorsprong behoorlijk populair: van 92,1% in het gezin waarin men opgroeide naar 82,3% in de nieuwgevormde gezinnen met kinderen.

De meeste Noord-Europese Brusselaars kwamen vrij recent (na 1980) omwille van hun job naar Brussel. In tegenstelling tot de andere groepen wordt de taal van het land van oorsprong weinig gecombineerd met het Frans. Alleen als de partner Franstalig is, schakelt men over op deze taal, anders blijft men de oorspronkelijke taal trouw. De reden dat men ook met de kinderen deze taal blijft spreken ligt deels in het feit dat hun thuistaal als sterke Europese taal op sommige domeinen in competitie treedt met het Frans, maar vooral omdat de kinderen privé-scholen bezoeken en zich rond die scholen netwerken van kinderen en ouders ontwikkelen waarbinnen de eigen taal domineert.

3.3. **Dagelijks taalgebruik**

De vraag die zich stelt is of minderheden buiten de muren van de eigen woning hun thuistaal kunnen gebruiken, en in welke omstandigheden. We maken hierbij een onderscheid tussen de persoonlijke contacten waarbij de personen een zekere vrijheid genieten om een gesprekspartner te kiezen (met vrienden, in de buurt, in de buurtwinkel), de formele contacten (huisarts, gemeentelijke administratie) en de arbeidssituatie.

In contacten met vrienden overheerst de taal van het land van oorsprong, en indien men deze taal niet kan gebruiken schakelt men over op het Frans. Turken kiezen in eerste instantie voor het Turks en schakelen bij niet-Turken naar het Frans over, Marokkanen gebruiken ook Frans met andere Marokkanen, alhoewel het Arabisch overheerst. Bij de Zuid-Europeanen wordt het meeste Frans gesproken, bij de Noord-Europeanen het minst. De vriendenkring van deze laatste groep kent de grootste diversiteit en wanneer men naar een andere dan de eigen taal moet overschakelen, verkiest men het Engels boven het Frans. In de buurt domineert het Frans eveneens, vooral bij de Zuid-Europeanen en de Noord-Europeanen, hoewel

bij deze laatste ook het Engels wel eens wordt gebruikt. Turken en Marokkanen gaan veel meer de eigen taal, al dan niet in combinatie met het Frans, gebruiken. In de buurtwinkel spreken Europeanen bijna uitsluitend Frans, soms al eens in combinatie met de taal van het land van oorsprong, of het Nederlands. Marokkanen, maar vooral Turken, spreken naast Frans in ruim de helft van de gevallen de taal van het land van oorsprong.

In formele situaties, waar de keuze tussen de talen beperkter is, opteren de meesten voor het Frans. In mondelinge contacten in het gemeentehuis spreken de Marokkanen uitsluitend Frans, terwijl ongeveer 2% van de Turken het Nederlands gebruikt. Bij de Europeanen wordt wel eens Engels gesproken door de gemeentelijke ambtenaren, van 2% bij de Zuid-Europeanen tot 10% bij de Noord-Europeanen. Bij het doktersbezoek schommelt het gebruik van het Frans rond de 85%. Weerom gaan Turken die geen Frans spreken (15%) enkel Turks gebruiken, terwijl Marokkanen de taal van het land van oorsprong met het Frans gaan combineren en slechts 2% enkel Arabisch spreekt. Bij de Zuid-Europeanen beweert eveneens 15% niet Frans, maar de taal van het land van oorsprong te gebruiken. Ook bij de huisarts vormen de Noord-Europeanen een uitzondering en gebruikt slechts de helft Frans, de rest spreekt Engels en de taal van het land van oorsprong.

Ten slotte is ook het taalgebruik op de werkvloer in Brussel vrij belangrijk. Dit taalgebruik hangt nauw samen met de specificiteit van de job. Voor Turken en Marokkanen, die vooral als ongeschoolde arbeiders tewerkgesteld zijn, wordt voor ongeveer een derde van de jobs bij aanwerving naar de taalkennis gevraagd. Het zijn banen die naast kennis van het Nederlands (50%) en het Frans (75%) meestal geen verdere taalkennis vergen. Bij de Zuid-Europeanen gaat het veel meer om geschoolde arbeid en wordt minder naar de kennis van het Frans (65%) en het Nederlands (40%) gevraagd maar wel meer naar de kennis van het Engels (45%) of andere Europese talen. Bij de Noord-Europeanen is een degelijke taalkennis veelal onontbeerlijk en ligt de nadruk vooral op het Engels (in ruim 60% van de jobs) en minder op Frans (50%) of Nederlands (20%). Het gaat hier ook om banen met meer verantwoordelijkheden, waarvoor een hogere scholingsgraad vereist is. Voor Turken en Marokkanen en in mindere mate voor Zuid-Europeanen betekent de kennis van het Nederlands en het Frans het verschil tussen ongeschoolde en geschoolde arbeid, ongeacht het diploma. Enkel voor de Noord-Europeanen is de kennis van de officiële landstalen minder urgent en is vooral de kennis van het Engels cruciaal. Dit uit zich ook in het taalgebruik met klanten dat voor Turken en Marokkanen hoofdzakelijk in het Frans verloopt, voor Zuid-Europeanen in het Frans en deels in het Nederlands, en voor de Noord-Europeanen slechts voor 20% in het Frans en voor ongeveer 60% in het Engels.

4. Minderheden, taal en het integratievraagstuk

De centrale vraag bij het onderzoek naar de relatie tussen taal en integratie is of minderheden via het aanleren van de taal ook de waarden en normen van het land waar deze taal wordt gesproken, mee overnemen. Bij de Europese inwijkelingen gaat men uit van een gedeeld waarde- en normenstelsel zodat de relatie tussen taal

en integratie zich hier niet stelt. Wat de Turken en Marokkanen betreft, verloopt deze identificatie selectief. Ackaert en Deschouwer (1999) toonden aan dat die via de nationaliteitsdimensie loopt, maar niet exclusief, en dat taalkennis ook bepalend kan zijn om zijn identiteit deels lokaal te gaan enten. Marokkanen en Turken identificeren zich in eerste instantie met hun land van herkomst, maar ongeveer een derde ziet zich ook als Brusselaar of Belg. Het aanleren van een andere taal impliceert echter niet dat ze zich ook met de lokale taalgemeenschappen gaan identificeren, ze voelen zich noch Francofoon noch Vlaming. De analyse van de taalpraktijk, zoals in het voorgaande werd aangegeven, toont aan dat het referentiekader in de eerste plaats de lokale leefgemeenschap in Brussel is, zij het de Marokkaanse en de Turkse gemeenschap. Dat het land van oorsprong belangrijk blijft, kan men niet alleen uit het rechtstreekse taalgebruik afleiden maar bijvoorbeeld ook uit het kijkgedrag van de Marokkanen die vooral op een brede waaier van Arabische televisiezenders afstemmen en hun informatie dus niet louter uit het thuisland maar uit de brede Arabische wereld halen. Ook de Turken kijken vooral naar Turkse zenders. Hier speelt tevens een politieke dimensie mee. Er worden verschillende Turkse, meestal politiek gekleurde, kranten gelezen in Brussel en Turken hebben eigen politieke verenigingen, gericht op de politieke situatie van het thuisland. Ook bij Europeanen is deze dubbele identificatie aanwezig. Niet alleen zijn de Europese media overal consulteerbaar, menige Brusselse Spanjaard of Italiaan is ook lid van regionale folkloristische verenigingen die de cultuur en de taal van het land van oorsprong trachten levendig te houden. Ook Noord-Europeanen bouwen hun eigen netwerken uit, halen de regionale informatie uit het lokale Engelstalige weekblad 'The Bulletin' en hanteren met het Engels een alternatieve lingua franca in hun informele en formele contacten. Voor geen enkele minderheidsgroep betekent de integratie in de Brusselse leefwereld het opgeven van de eigen taal en blijft er een betekenisvolle link met het thuisland.

5. Enkele slotbeschouwingen

Alhoewel onderzoek naar taalgebruik en naar de relatie tussen taal en integratie twee verschillende pistes lijkt te bewandelen, leert de beschrijving van het concrete taalgebruik ons dat het een illusie is te denken dat minderheidsgroepen in een meertalige omgeving samen met de taal ook de waarden en normen van de meerderheidsgroep gaan overnemen, en zich niet langer op de eigen taal en cultuur gaan richten. Dit minderheids-meerderheidsperspectief is moeilijk houdbaar in een urbane leefwereld zoals Brussel waar niet langer twee taalgroepen tegenover elkaar staan en waar het niet de aspiratie van de minderheid is om tot de meerderheid te behoren. Het onderzoek leert dat het niet langer realistisch is één taal aan één bevolkingsgroep toe te schrijven, zoals dat in een situatie met alleen Nederlandstaligen en Franstaligen het geval was. Nederlands en Frans zijn twee talen die hun eigen plaats hebben veroverd binnen Brussel. Op bepaalde momenten is het noodzakelijk ze te gebruiken, en de kennis van bijvoorbeeld het Nederlands door een niet-Nederlandstalige impliceert weinig meer dan een instrumenteel gebruik van de taal, los van een waardestelsel dat hiermee zou samenhangen. Zo is het Frans duidelijk de lingua franca: de verschillende minderheidsgroepen

grijpen naar deze taal terug in het publieke leven en integreren ze zelfs als tweede gezinstaal, zonder dat ze zich daarom met de Franstalige gemeenschap in Brussel gaan identificeren. Ook het Nederlands heeft zijn plaats en de kennis ervan is voor sommige minderheidsgroepen onontbeerlijk om via de arbeidsmarkt hogere sociale aspiraties waar te maken. Maar de taal van het land van oorsprong blijft cruciaal binnen de eigen minderheidsgroep en wordt verder aan de kinderen doorgegeven.

Het feit dat het merendeel van de migranten cultuurbehoud combineert met cultuurcontact en ze vooral collectieve vormen van mobiliteit benadrukken (Phalet e.a., 1999) uit zich dan ook in de manier waarop ze met taal omgaan. Tweektaligheid is bij minderheden de norm en lijkt de beste basis te vormen om de hierboven vermelde combinatie te consolideren. Minderheden zoeken zich een eigen plaats binnen de Brusselse samenleving en neigen niet naar een adaptatie aan andere waarden en normen via het overnemen van de lokale taal of talen, maar trachten hun culturele eigenheid uit te bouwen.

BIBLIOGRAFIE

- ACKAERT, L., & DESCHOUWER, K. (1999). De relatie tussen taal en identiteit bij de Brusselse migranten. In M. SWYNGEDOUW, K. PHALET & K. DESCHOUWER (red.) *Minderheden in Brussel. Sociopolitieke houdingen en gedragingen*. Brussel: Vubpress.
- DE METSENAERE, M., & WITTE, E. (1990). Taalverlies en taalbehoud bij de Vlamingen in Brussel in de negentiende eeuw, *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 105(1), 1-37.
- JANSSENS, R. (2001). Taalgebruik in Brussel. *Taalverhoudingen, taalverschuivingen en taalidentiteit in een meertalige stad*. Brusselse Thema's 8, Brussel: Vubpress.
- LOUCKX, F. (1982). *Vlamingen tussen Vlaanderen en Wallonië, Taalaanvaardings- en taalontwikkelingsprocessen in een meertalige situatie bekeken vanuit de sociologische literatuur over etnische en raciale verhoudingen*. Taal en Sociale Integratie 5, Brussel: Vub-Uitgaven.
- PHALET, K., DE RYCKE, L., & SWYNGEDOUW, M. (1999). Culturele waarden en acculturatievormen bij Turken en Marokkanen in Brussel. In M. SWYNGEDOUW, K. PHALET & K. DESCHOUWER (red.) *Minderheden in Brussel. Sociopolitieke houdingen en gedragingen*. Brussel: Vubpress.
- SWYNGEDOUW, M., PHALET, K., & DESCHOUWER, K. (red.) (1999). *Minderheden in Brussel. Sociopolitieke houdingen en gedragingen*. Brussel: Vubpress.